СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

SOCIAL PERCEPTIONS OF POLICE AS A COMPONENT OF THEIR PERSONAL AND PROFESSIONAL RESPONSIBILITY

У роботі зазначено, що відповідальність є основною якістю особистості, яка концентрує в собі усвідомлений особистістю обов'язок та виявляється її моральною рисою. Для функціонування відповідальності важливе значення мають моральні конструкти свідомості як специфічні засоби моральної інтерпретації реальності, через призму яких суб'єкт сприймає дійсність і себе в ній. З іншого боку, відповідальність не може існувати без волі, що є психічним механізмом духовного саморозвитку особистості як практична сторона психіки, що включає самоаналіз власного стилю співробітництва з іншими людьми, розвиток здатності планування, цілепокладання, працездатності та вольового породження спільних результативних життєвих актів. У цьому контексті особливим мотивом людських вчинків, який відрізняється від усіх інших, виступає особистісно-професійна відповідальність як лише притаманна людині властива риса ідеальності, що сприяє моральному розвитку особистості і не перетворює відповідальність у засіб досягнення корисних цілей.

У сучасних соціокультурних умовах професійно значуща якість «відповідальність» визначається як один з факторів оптимізації професійної діяльності фахівців, найважливіший компонент структури особистості, що сприяє підвищенню якості його професійної діяльності. У контексті вивчення відповідальності поліцейських наголошується на доцільності вести мову саме про особистісно-професійну відповідальність, яка суб'єктивується у соціально-психологічних уявленнях фахівців. У роботі емпірично виявлено особливості уявлень щодо причин відповідальної та безвідповідальної поведінки у патрульних поліцейських первинної та вторинної професіоналізації.

Ключові слова: особистісно-професійна відповідальність, соціально-психологічні

уявлення, відповідальна та безвідповідальна поведінка, первинна та вторинна професіоналізація.

The paper states that responsibility is the main quality of a person, which concentrates the duty perceived by the person and is manifested by his/her moral trait. For the functioning of responsibility, the moral constructs of consciousness are important as specific means of moral interpretation of reality, through the prism of which the subject perceives reality and himself in it. On the other hand, responsibility cannot exist without will, which is a mental mechanism of spiritual self-development of the individual as a practical side of the psyche, which includes self-analysis of one's own style of cooperation with other people. In this context, a special motive of human actions, which differs from all others, is personal and professional responsibility as only inherent in human inherent trait of ideality, which contributes to the moral development of the individual and does not turn responsibility into a means to achieve useful goals.

In modern socio-cultural conditions, professionally significant quality of "responsibility" is defined as one of the factors optimizing the professional activities of professionals, the most important component of the personality structure, which contributes to improving the quality of his professional activity. In the context of studying the responsibility of police officers, it is emphasized that it is expedient to talk about personal and professional responsibility, which is subjected in the socio-psychological ideas of professionals. The paper empirically reveals the peculiarities of representations about the causes of responsible and irresponsible behaviour in patrol police officers of primary and secondary professionalization.

Key words: personal and professional responsibility, socio-psychological ideas, responsible and irresponsible behaviour, primary and secondary professionalization.

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.12-1.40>

Соколов О.А.

старший викладач кафедри тактичної та спеціальної фізичної підготовки Харківський національний університет внутрішніх справ

Постановка проблеми. Будь-яка професійна діяльність має свій набір якостей, але зазвичай виділяють і певні багатofункціональні професійні якості, необхідні для здійснення професійної діяльності, такі як самостійність, надійність і відповідальність. У наукових розвідках пропонуються різні теоретико-методологічні підходи до розробки поняття «відповідальність», які, своєю чергою, складають підґрунтя для визначення поняття «особистісно-професійна відповідальність поліцейських».

Відповідальність є основною якістю особистості, яка концентрує в собі усвідомлений особистістю обов'язок, та виявляється її

моральною рисою (К. Абульханова-Славська, М. Боришевський, М. Дригус, Л. Кольберг, Г. Костюк, М. Левківський, К. Муздибаєв, Ж. Піаже, Дж. Роттер, М. Савчин, Л. Татомир, В. Франкл). У наукових психологічних розвідках відповідальність найчастіше розуміється як форма контролю суб'єкта за власною діяльністю з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил [2].

У роботі Мя'сникової Н.В. визначено три виміри відповідальності: онтологічний, аксіологічний, праксиологічний. Авторка аналізує проблему безвідповідальності за допомогою введення поняття «осередки затухання» відповідальності в ситуації затухання чи відсут-

ності відповідальності. Цікавим є також підхід Мя'сникової Н.В. до феномену відповідальності як до елементу сучасних соціальних практик, детермінованих швидкоплинністю реальності, новими технологіями [13].

М. Савчин визначає відповідальність як найбільш загальну властивість особистості, яка об'єднує в собі компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісноповедінкової сфер людини як тілеснодушевно-духовної цілісності. Як зазначає науковець, для функціонування відповідальності важливе значення мають моральні конструкти свідомості як специфічні засоби моральної інтерпретації реальності, через призму яких суб'єкт сприймає дійсність і себе в ній [15, с. 28-29].

І. Бех зазначає, що відповідальність не може існувати без волі, що є психічним механізмом духовного саморозвитку особистості як практична сторона психіки, що включає самоаналіз власного стилю співробітництва з іншими людьми, розвиток здатності планування, цілепокладання, працьовитості та вольового породження спільних результативних життєвих актів, що знімає сумніви про власне місце в житті [4].

За Іваном Огієнком, у морально-духовному вимірі відповідальність регулюється на рівні індивіда двома детермінантами: вірою в Бога і власною совістю. Остання дозволяє людині у прагненні наближення до найвищого оволодіння такою волею, яка забезпечує гармонію індивіда з власним сумлінням і таланом. І. Огієнко трактує почуття обов'язку як внутрішнє спонукання кожного громадянина [10].

Предметом морально-етичної відповідальності за Є. Мануйловим є збереження можливості людського існування в майбутньому, що у множині потенційних становищ у більшій мірі відповідає наслідкам дій, хоча не виключає і результат. Інстанцією морально-етичної відповідальності можуть бути трансцендентальна сутність (наприклад, Бог, як у етиці Канта або Джеймса та ін.), ідеальний суб'єкт (майбутнє людство), індивід і група як сукупність індивідів, час відповідальності – безкінечний, безперервний, минулий, сучасний та майбутній. Простір відповідальності не локалізовано. На думку автора, індивідуальну моральну відповідальність фахівець як суб'єкт відповідальності несе через власне самовизначення в певній професійній сфері [9].

Особливим мотивом людських вчинків, який відрізняється від усіх інших, за І. Бехом, є *особистісно-професійна* відповідальність як лише притаманна людині властива риса ідеальності, що сприяє моральному розвитку особистості і не перетворює відповідальність у засіб досягнення корисних цілей [4].

У сучасних соціокультурних умовах професійно значуща якість «відповідальність» визна-

чається як один з факторів оптимізації професійної діяльності фахівців, найважливіший компонент структури особистості, що сприяє підвищенню якості його професійної діяльності. Як показала практика, відповідальна поведінка особистості не формується саме собою на основі підвищення загальноосвітнього і загальнокультурного рівня. На сьогоднішній день ми можемо констатувати, що в процесі професійної діяльності загострюються протиріччя між зростанням вимог до якості фахівців для певної системи діяльності та можливостями, рівнем відносини, підготовленості співробітників до своєї професійної діяльності. Цей факт дозволяє виділити, на наш погляд, основні проблеми, що становлять основу професійної відповідальності, яким приділяється серйозна увага: визначення якісних кваліфікаційних характеристик суб'єкта діяльності; сукупність необхідних професійних і загальнокультурних компетенцій, необхідних для здійснення даної конкретної професійної діяльності; розробка та обґрунтування технології підготовки, саморозвитку співробітників, що беруть участь у професійній діяльності. На стадії професійної освіти і професійного навчання рівень професійної відповідальності становить основу професійного самовизначення і формування готовності фахівців до професійної діяльності. Центральною проблемою на цій стадії є формування системи соціально і професійно орієнтованих знань, умінь і навичок, професійних і загальнокультурних компетенцій, а також розвиток у співробітників професійно важливих якостей і здібностей. Психологи професійні якості вважають одним з елементів структури особистості, що визначає продуктивність її діяльності.

О.Патинок пікреслює, що відповідальність є властивістю розвинутої особистості, яка безпосередньо пов'язана із свободою вибору у поведінці людини, є вирішальною у самореалізації й самоактуалізації особистості [14, с.176].

Т.С. Гурлева констатує, що відповідальність як одна з основних характеристик життєвої стратегії, впливає на ефективність реалізації людиною своїх життєвих цілей, на задоволеність особистісним існуванням. Здатність прийняти на себе відповідальність перед собою за безпосереднє втілення смислу в життя є відмінною рисою реалізації цього смислу [5, с. 70].

Як вказує Г.С. Малигіна, відповідальність розглядають як окрему психологічну категорію, основою якої виступає дана особистісна риса, або як різні категорії: почуття відповідальності, властивість особистості, можливості відповідати, готовність (установки) до відповіді, риси характеру тощо. Відповідальність завжди пов'язана з ухваленням рішення,

з вибором людини, з її діяльністю, конкретним вчинком або відмовою від такого [8, с. 53].

Т. Ю. Ушакова вважає, що відповідальність становить складно організоване, цілісне психологічне явище, що виявляється в усвідомленні та контролі здійснюваних вчинків (а також їх причин та наслідків), що стосуються як власного життя, так і інших людей, світу в цілому [17, с. 109].

Як зазначає А. О. Липка, професійна відповідальність являє собою інтегральну соціально-психологічну характеристику особистості, котра сприяє якісному і продуктивному виконанню нею професійних зобов'язань й обов'язків, та водночас виступає як готовність відповідати за результати власних зусиль [7, с. 8].

На думку Л. Дементій, готовність особистості до відповідальності, спрямованість на прийняття відповідальності на себе, виступають найважливішими умовами особистісної відповідальності [6]. Однією з найважливіших особистісних передумов відповідальності є установка суб'єкта на те, що він буде відповідальною особою ще до початку здійснення діяльності, свого роду готовність до відповідальності, прагнення взяти її на себе. Як констатує авторка, такого роду готовність є досить стійкою особистісною особливістю, яка, як правило, проявляється у всіх життєвих ситуаціях і характеризує суб'єкта з точки зору того, чого чи кому спочатку приписується відповідальність в певних умовах [6].

Проблема відповідальності особистості є багатоаспектною і, відповідно, вона досліджувалася вченими різних напрямків філософами, психологами, соціологами, педагогами, юристами. Відповідальність – це категорія, яка стосується різних сторін життя людини, і, відповідно до цього, прийнято виділяти різні її види: моральну, професійну, кримінальну, особисту, внутрішню. У контексті вивчення відповідальності поліцейських доцільно, на нашу думку, вести мову саме про *особистісно-професійну* відповідальність, яка суб'єктивується у соціально-психологічних уявленнях фахівців. За С. Московічі, соціальні уявлення це «універсальний соціально-психологічний феномен, що включає всі форми пізнання», що поєднує «ідеї, думки, образи і знання, якими спільно користуються члени колективу (спільноти)» [11].

Д. Жоделе вважає соціальні уявлення «формою пізнання соціальної дійсності» [20]. Подвійна психосоціальна сутність уявлень, пише Д. Жоделе, виявляється в повсякденній практиці людей за допомогою специфічних функцій [21]. По-перше, соціальні уявлення виконують роль «ідентифікаторів», що дозволяють відносити «інших» до конкретної соціальної групи. Вони несуть із собою ті чи

інші визначення об'єкта, що є зрозумілими для членів цієї групи; ці визначення складаються в «спільне бачення реальності, притаманне групі, яке може не збігатися або суперечити поглядам, прийнятим в інших групах. Своєрідне бачення реальності спрямовує дії і взаємозв'язок членів даної групи». По-друге, соціальні уявлення виконують інтерпретувальну функцію, регулюючи стосунки індивідів один з одним і з навколишнім світом, визначаючи їх поведінку та комунікативні зв'язки. По-третє, володіючи когнітивною функцією, вони насичують соціальний світ індивіда відповідними афективними та нормативними елементами, сприяючи інтеріоризації «належного» досвіду, моделей поведінки і мислення [19].

Д. Жоделе стверджує, що категорія «соціальне уявлення» «позначає специфічну форму пізнання, а саме знання здорового глузду, зміст, функції і відтворення якого є соціально обумовленими. У більш широкому плані соціальні уявлення є властивостями буденного практичного мислення, спрямованими на освоєння та осмислення соціального, матеріального та ідеального оточення. Як такі, вони мають особливі характеристики в області організації змісту, ментальних операцій та логіки. Соціальна детермінованість змісту та самого процесу уявлення зумовлені контекстом і умовами їх виникнення, каналами циркуляції, нарешті, функціями, які вони виконують у взаємодії зі світом та іншими людьми» [20].

Мета роботи — виявити особливості уявлень щодо причин відповідальної та безвідповідальної поведінки у патрульних поліцейських первинної та вторинної професіоналізації.

Виклад основного матеріалу. Вибірку склали інспектори Національної поліції України з різним стажем роботи. Досліджувана вибірка – 48 інспекторів: 1 група – 24 інспектори зі стажем роботи 5 та більше років в системі МВС, 2 група – 24 інспектори зі стажем роботи до 5 років.

Досліджуванним було запропоновано написати проєктивний твір та відповісти в ньому на запитання «В чому вони вбачають причини відповідальної та безвідповідальної поведінки?»

Отримані текстові матеріали були оброблені із використанням контент-аналізу.

Для статистичної обробки даних було застосовано кутове перетворення Фішера.

Частота вияву уявлень щодо причин відповідальної поведінки наведені у таблиці 1.

Частота відповідей, що були віднесені до категорії «Бажання ефективно вирішувати завдання» у першій групі склав 70,8%, у другій групі цей показник дорівнював 21,4%. Отримані достовірні відмінності між групами, при $\text{емп}=3,08$, $p \leq 0,01$. Це свідчить про те, що досліджувані першої груп розцінюють

відповідальність як інструмент ефективної діяльності.

Частота відповідей, що були віднесені до категорії відповідей «Можливість негативних санкцій» у першій групі становить 33,3%, у другій – 58,3%. Отримані достовірні відмінності між групами, при φ емп = 1,76, $p \leq 0,05$. Тобто респонденти другої групи уявляють відповідальність обов'язок, який повинен виконувати кожний громадянин своєї країни та знати про кару за свої вчинки.

Це застосування до винної особи примусових заходів за вчинене правопорушення. Це, на їх думку, і спонукає людей до відповідальності.

Показник за категорією відповідей «Довести свою професійну спроможність та компетентність» у першій групі склав 8,3%, у другій групі цей показник дорівнював 62,5%. Отримані достовірні відмінності між групами, при φ емп = 4,29, $p \leq 0,01$. Тобто досліджувані другої групи вважають, причиною відповідальної поведінки є бажання заслужити повагу оточуючих, довести, що респонденти можуть досягти поставленої мети та бути компетентними й успішними професіоналами. Частота прояву уявлень досліджуваних щодо причин безвідповідальної поведінки надана у таблиці 2.

Частота відповідей, що були віднесені до категорії відповідей «Недостатня мотивованість» у першій групі становить 4,2%, у другій – цей показник дорівнював 31,8%. Отри-

мані вірогідні відмінності між групами, при φ емп=2,66, $p \leq 0,01$. Таким чином, досліджувані другої групи вважають, що люди проявляють безвідповідальність завдяки недостатній вмотивованості та відсутності спонукання до відповідальної поведінки.

Показник за частотою вияву відповідей, що були віднесені до категорії "Байдужість до того, що відбувається навколо" у першій групі склав 37,5%, у групі – 12,5%. Отримані достовірні відмінності між групами, при φ емп= 2,06, $p \leq 0,05$. Таким чином, досліджувані першої групи причинами прояву безвідповідальності вважають байдужість людей до навколишнього світу.

Висновки. Стосовно уявлень про причини прояву відповідальності досліджувані першої групи вірогідно частіше використовують відповіді, що відбивають розуміння відповідальності як своєрідного інструменту підвищення ефективності діяльності, тоді як у другій групі більшою є частка відповідей, котрі свідчать, що для цих респондентів регулятором відповідальності виступають негативні санкції та прагнення довести та підтвердити імідж компетентного фахівця. Безвідповідальна поведінка, за думкою представників першої групи породжується байдужістю до людей, суспільства та світу в цілому. На відміну від цього, досліджувані другої групи причиною безвідповідальності вважають недостатню вмотивованість відповідальної поведінки, здійснення якої потребує додаткової стимуляції.

Таблиця 1

Частота вияву відповідей на питання: « Причини відповідальної поведінки» (%)

Категорії відповідей	1 група	2 група	φ	p
Як наслідок виховання	83,3	75	0,71	-
Необхідність в самоствердженні	16,7	8,3	0,89	-
Орієнтованість на схвалення оточуючих	37,5	45,8	0,88	-
Бажання ефективно вирішувати завдання	70,8	21,4	3,08	0,01
Відповідати вимогам суспільства	54,2	63,6	0,64	-
Можливість негативних санкцій	33,3	58,3	1,76	0,05
Довести свою професійну спроможність та компетентність	8,3	62,5	4,29	0,01

Таблиця 2

Частота різних відповідей на питання: « Причини безвідповідальної поведінки» (%)

Категорії відповідей	1 група	2 група	φ	p
Наслідок виховання	33,3	16,7	1,34	-
Інфантилізм як особистісна риса характеру	20,8	25	0,36	-
Недостатня мотивованість	4,2	31,8	2,66	0,01
Байдужість до того, що відбувається навколо	37,5	12,5	2,06	0,05
Наявність лінощів	8,3	16,7	0,89	-
Як вираз протесту, проти суспільної думки	16,7	20,8	0,95	-
Невпевненість у своїх здібностях як наслідок уникнення відповідальності	50	41,7	0,57	-

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абульханова, К.А. Психология и сознание личности (проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды М.: МПСИ; Воронеж: МОДЭК, 2009. 224 с.
2. Алексеева Т. В. Відповідальність майбутнього фахівця в контексті професіоналізації протягом вишівської підготовки. *Питання психології Вісник Національного університету оборони України* 5 (42). 2014. С.200–205.
3. Андреева Г. М. Психология социального познания. М. : Аспект Пресс, 2000. 288 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості. К. : Либідь, 2003. Кн. 1. Особистісноорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
5. Гурлева Т.С. Відповідальність, совість, високі життєві смисли у розвитку особистості по висхідній. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 6 (171). С. 67–73.
6. Дементий Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности: дис. ... докт. психол. наук. Москва, 2005. 357 с.
7. Липка А. О. Архітектоніка психологічного дослідження відповідальності особистості. *Науковий огляд*. 2017. Т. 4, №. 36. С. 1–12.
8. Малигіна Г. С. Відповідальність особистості як загальнопсихологічна проблема. *Наука і освіта*. 2013. №. 7. С. 52–55.
9. Мануйлов Є. Морально-етична відповідальність суб'єктів діяльності. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2011. № 9. С. 29. URL: http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/3592/1/Manuilov_24.pdf
10. Мит. Іларіон. Бог і світ. Читанка для молоді недільних і українських шкіл та родин. Вінніпег, 1964. 72 с.
11. Московичи С. Социальные представления: исторический взгляд. *Психологический журнал*. 1995. № 1. С. 7–12.
12. Муздыбаев К. Психология ответственности. М.: ЛИБРОКОМ, 2010. 248 с.
13. М'ясникова Н.О. Відповідальність у сучасних соціальних практиках. Дисертація на зд. наук. ступ. канд. філос. наук Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2008.
14. Патинок О. Становлення відповідальності як професійно значущої якості майбутнього фахівця соціальної сфери: психологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. №. 2. С. 176–179.
15. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості : дис. д-ра психол. наук : 19.00.07. К., 1997. 410 с.
16. Сахарова В. Г. Ответственность как личностный фактор и возможности ее диагностики : автореф. дис. ... канд. психол. наук.: Хабаровск, 2003. 24 с.
17. Ушакова Т. Ю. Структурні компоненти відповідальності: теоретико-методологічний аналіз. *Наука і освіта*. 2015. №. 3. С. 106–112.
18. Шалдыбина О.Н. Профессиональная ответственность в структуре социально-психологических характеристик личности руководителей низового звена: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Саратов, 2009. 179 с.
19. Augoustinos M., Innes J. M. Towards an Integration of Social Representations and Social Schema Theory. *British Journal of Social Psychology*. 1990. № 29. P. 213–231.
20. Jodelet D. Les représentations sociales dans le champ de la culture: Social representations // *Social science information*. 2002. Т. 41. №. 1. С. 111–133.
21. Jodelet D. Representation sociale: phenomenes, concept et theorie / *Psychologie social*. 1990. P. 357–378.